

دده قورقود حاقيندا دوشونجهلريم

دده قورقود داستانلاري، دده قورقود كيتابي نين اولينده ده ياز يلدغي كيمي، اوغوز توركلري نين داستانيدير. بو داستانلار اوغوز ائللري نين ياشاملاري نين بير ايناسي و قديم كولتور و فولكلوروموزون زنگين خزينه سيدير.

داها اوئجه كي يازيلاريمدا و دده قورقود قورولتايلاريندا ايضاح ائتديگيم كيمي، دده قورقود بيزيم (اوغوزلارين اوولادلاري اولان آذربايجان توركلري نين) ان قديم ميلي- ادبي آبيدميزدير. حاديهلر آذربايجاندا باش وئرميش و ديلي ده آذربايجان توركجه سينه باشقا تورك ديللري، حقا آنادولو توركجه سيندن داها ياخيندير. آناق بونو دا علاوه ائتمه لي يم كي، دده قورقود آبيده سي بيزيمله برابر بوتون اوغوز توركلري نين يعني آذري و آنادولو توركلري نين اورتاق آبيده سيدير و ديلي ده اوغوز جادير، يعني اوغوز توركجه سي هله آذري و آنادولو لهجه لرينه آيريلمادان اوئجه يه عاييدير.

بورادا علاوه ائتمه لي يم كي، دده قورقودون ديليندن باشقا، اورادا كئچن يئر آدلاري و بو يئرلرده ياشايان خالقلارين احوالاتي و حاديهلر بونلارين غربي آذربايجاندا و توركيه نين شرقي اوچوندا باش وئردىگيني گوسترير. بورادا اورنك اولراق بو آدلارين بعضيلرينه ايشاره ائديرىك: دمير قاپي دربند، بردع، گنجه، الينجه، قازيلىق داغي، قارادنيز بايبورت قالاسي، آميت (ديار بكير)، گويجه دنيز، سورمه لو، دره شام، ترابزون، تومنين قالاسي...

سورمه لو (قارص- ايغدير فضا سيندا بير كنددير)، ماردين قالاسي و بايبورت آنادولونون قوزئي دوغوسوندا، ترابزون دا توركيه نين قوزئي دوغوسوندا قارا دنيز ساحيلينده دير.

ماردين، بایبورت و ترابزون گاور شهرلریدیر؛ چونکی دها موسلمان اوغوزلاری طرفیندن آیینیب موسلمانلاشدیریلماشیدیر.

آمیت (دیار بکیر) ده تورکیه نین شرفینده و قارادنیز ده شیمالیندادیر.

آنجا تورک دونیاسینین مشهور تاریخچیسی مرحوم پروفیسور ذکی ولیدی توغانین فیکیرینه گوره «ده قورقودداکی تاریخی و جوغرافیایی آدلارین چوخو بو حکایه لرین اوغوزلارین دها تورکوستانی ترک انتمه دیکلری بیر زامانا عایید اولدوغونو گوستریر. مثلاً: قارچوق داغی، قارشو یاتان قارا داغ و آلا داغ، قانلی قوجا، اوشون قوجا و ساییره. یئنه بوتون «بامسی بئیرک» حکایه سی ده تورکوستاندا سولنمکده دیر. آنجا اوغوز تورکلری بوتلاری باتییا گتیریرکن اوریا گوره محللشدیرمیشلر و باتیدا اولوب-کنچن وقایع ایله قاریشدیرمیشلار. اونون اوچون بو حکایه لردمکی تاریخی و جوغرافیایی آدلاری دوغرو تعیین انه بیلیمک چوخ چتیندیر.» (ده قورقوت کیتابی، اورخان شاییق گوکیایی). پروفیسور ذکی ولیدی فارسجا اوغوزنامه مکی (جامع التواریخدمکی) قئیدلره دایاناراق دئییرکی: «حکایه لرین صاحیبی اولراق گوستریلن ده قورقود گوک تورکلرین زامانینا عاییددیر. فارسجا اوغوزنامه ده قورقود اوغوز حوگمدار لاری سلسیله سیندن اونونجو اولراق گلن قایی اینال خان زامانیندا اونون باش موشاویری اولموش، منقبه قایی اینال خانی پیغمیرین چاغداشی گوستریر. او دا ایکی وزیرینی پیغمبره ائلچی گوندرب، ایسلاملیغی قبول انتمیش و قورقود دا موسلمان اوغوزلارین پیشواسی اولموشدور.»

دئمهلی، ده قورقود گوک تورکلر زامانینداکی اوغوز یابغولاری نزدینده بیر تورک حاکیمی اول بیلیر. ده قورقود کیتابیندا بامسی بئیرک آدیلا بیلینن آلامیشا داییر بو اورتا آسیا حکایه سی «شجرة تراکمه» ده عکس انندیریلماشیدیر»¹.

بعضی آذربایجانلی مولیفلر ده قورقودو آنجا آذربایجان اوغوزلاری نین آبیده سی حساب اندیرلر و داستانلارین یارانماسینی دها قدیم، یعنی ایسلامدان اوجه کی زامانا عایید اندیرلر. انله بونا گوره ده دورد ایل بوندان اول (میلادی ۲۰۰۰- جی ایل) باکیدا ده قورقودون (شرطی اولراق) مین اوچ یوز ایلیگی قئید ائیلدی. آذربایجان ده قورقودسونا سلیغیندا بنله بیر فیکیر یایغیندیر کی، کیتاب- ده قورقودداکی اوغوزلار لابن فضلانین وولقا بوندان راستلاشدیغی اوغوزلار باشقا- باشقا خاقلاردیر. ابن فضلانین گوردوگو اوغوزلارین عادتیی اوزره ار اولنده اونون آروادینی، آتینی، قول- قارواشینینی دا اولدورر میشلر. کیتاب- ده قورقوددا بو عادتین ایزی- سوراغی یوخدور.

منجه بو فرقلر ابن فضلانین گوروشدوگو اوغوزلارین دها موسلمان یوخ، شامان اولماقلاریندان و ده قورقود اوغوزلاری نین موسلمان اولماقلاریندان ایرلی گلیر، نجه کی اورتا آسیادان گلن سلجوقلار (موسلمان اوغوزلار) دا بو عادتلر قالمامیشدیر.

هابئله دده قورقود اوغوز لاري نين شراب ايچمكلريني، تك اروادلي اولماقلاريني و آند ايچركن قيليقلارينا آند ايچديكلريني و اولومدن قورخماقلاريني و قرآني ينمه- ايچمه آراسيندا گتيريب اونال باسيب آند ايچمكلريني و نهايت قوردو موبارك سايماققلاريني اونلارين موبارك اولماقلارينا دليل گوستريرلر، حال بوكي ائلات ايچينده ايندي ده خان و بيگلر شراب ايچرلر، لاکين قرآنا ال باسيب آند ايچمك اونلارين موبارك اولدوققلاريني گوسترير. ديگر طرفدن اوغوزخان افسانه سينده اوغوزخانين ايكي اروادي واردير. بيرينچيسيندن اوچ بويوک اوغلو و ايکينچيسيندن اوچ كيچيک اوغلو دوغولموشدور. اولومدن قورخماق موبارك اولدوققلاردا باشقا ميلتلردن داها چوخ اولماسا دا، هله ده آز- چوخ هاميميزدا موجوددور. قوردو ايندي ده بعضي تورک ائللرينده موبارك و اوغورلو سايلار لار. قاشقايلاردا/اونون قوردو/اولاميش دئيه بير اتالار سوزو وار، يعني اونون بختي گتيرميش، بختي يار اولموش. ايسلام موٲيولري، مفهوم، عقیده و ترمينلري دده قورقود بويلاريندا او قدر چوخدور كي، اونلاري متيندن چيخارتماقلا بوش ينيئرلريني دولدورماق مومكون دگيل. بوئلار يالنيز کيتابين نثر حيصه سينده يوخ، شعر حيصه سينده ده بول- بول گورولمكددير.

موقديمه دن سوژ انتميرم، چونكي، سونرادان يازيلميشدير. اما بويلاردا، مثلاً دلي دومرول بويندا عزراييلدن و اونون خالقين جانيني آلماغيندان صوحبت گندير، سونرا کفن و تابوتدان دانيشيلير.

بويلارين هاميسيندا ايسلام عقيدطري اوژونو گوسترير و بويلار ايسلامي سوژرله قورتارير. مثلاً باسات تپه گوزو اولدوردوگو بوي بنله قورتارير:

ددم قورقود گلويں شادليق چالدي، غازي آر نلر باشينا نه گلديگيني آيدي وئردي، هم باساتا آقيش وئردي... آريلکله قارداشين قانين آدين، قالين اوغوز بيگلريني بوندان قورتاردين، قادير آلاه يوزون آغ انتسون، باسات،- دئدي. اولوم وقتي گلدوگينده آري ايماندان آبير ماسون!

گوناهينيزي آدي گوركلو محمد مصطفي يا باغيشلاسون، خانيم، هي!

بورادا دده قورقودون ديليندن باسات حاقيندا دئييلن غازي سوژو هم عرب، هم ده ايسلامي بير سوژو و عونواندير (كافير دوشماني اولدورن و يا اونلاري مغلوب ائدن قهرمان قوماندانا وئريلن عونواندير). سونرا «قادير آلاه»، «ايمان»، «گوناه» (فارسجا)، «محمد مصطفي يا باغيشلاسون». بوئلار هاميسي ايسلامي عربجه سوژلردير. سونرا دلي دومرولدان تانربيا خيطاباً يالواريشا ديقت يئتيرک:

يوجهلردن يوجه سين،

کيمسه بيلمز نجه سين.

گوركلو تانري.

نُجْه جَاهِللر سَنِي،
 گوگده آرار، بئُرده ایستَر،
 سن خود مومینلرین، گوگلوندهسین.
 دائیم تۇران جَبَّار تانری،
 باقی قالان سَنار تانری،
 اولو یوللار اوزرینه،
 عیمارتلر یاپایم سنون ایچون. . .
 آلورسان، ایکیمیزون جانین بیلَه آغیل،
 قور بيسان، ایکیمیزون جانین بیلَه قوغیل،
 کَرَمی چوق قادیر تانری- دئدی.

بو شعرده ایسلامی (عربجه) ترمینلردن جاهیل، مومین، سَنار، جَبَّار، عیمارت، کَرَم، قادیر و (فارسجا) خود، جان بیر یانا دؤرسون، تانری نین گویده یوخ، مومینلرین کولونده اولماغی تمامیلَه ایسلامی عقیده دیر، چونکی تورکلر ایسلامدان اونجه شامان و یا گوک تانری دینینه اینانار دیلار و تانری نین گویده اولدوغونو قبول ائتمیشدیلر.

اون ایکینجی بویدا تاش اوغوز بیگی و قازان خانین دایبسی اوز طرفیندن بئیرگه کاغیز گوتدرب اوئو اوزون ائوینه دعوت ائدیرلر.

بئیرک قازانا خیانت ائتمگی قبول ائتمهینجه اوز اوئو قیلجالییر و نتیجهده قانی شور- شور بدنیندن آخیر. اوئون ایگیدلری بئیرگی ائوینه گتیریرلر. بئیرک اولمهدن بونلاری سوپلهییر:

بیگیتلریم، آروز اوغلی باسات گلهدین،

ائلوم، گونوم چاپمادین،

قایتاباندا دو طریم بوژ لاتمادین،

قار اقوجدا قاز لبق آتیم کیشنتمه دین،

آعجا قویونلاریم منریشمه دین،

آغا يوزلو قىزوم - گلىنوم انگشيشمهدين (سيز يلامادن - آغلامادن),
 آغا يوزلو گوركلومي آروز اوغلو باسات گلوب المادين,
 انلوم، گونوم چاپمادين,
 قازان بانا يئتيشسون,
 بنوم قانوم آروزا قوماسون,
 آغا يوزلو گوركلومي اوغلىنا آلي وئرسون,
 اخيرت حقيني حلال انتسون,
 بئيرك پادشاهلار پادشاهي,
 حقه واصل اولدي، بلور بيلسون - دئدي.

بو شعرده پادشاهلار پادشاهي و يا باشقا نوسخهلرده بيگن زاده سوزلري فارس كولتورو
 تاثير دايرهسینه گيرميش موسلمان اوغوزلارين (توركلارين) عونوانيدير (بو دا مين ايلي
 كنجمز). آلاھينا قوووشماق دا اسلامي بير اينانجدير. **اِنَّالله و انا اليه راجعون**. بو قرآن آيه-
 سيدير و تزجومهسي بئلهدير: آلاھدان گلدك، بئنه آلاھا قوووشاچاق.

ددقور قودداكي بويلارين هاميسي اسلاميدير. موسلمان اوغوزلار غنير - موسليمله
 گاور (كافير) دئيرلر. ايندي ده آنادولودا موسلمان اولمايانلار اگاور دئيرلر.

بورادا بو سؤاللارلا قارشىلاشيريقي:

گورهن اسلامدان اونجه آذربايجاندا كاغيذ و اريديمي، سونرا مكتوبو هانسي ديلده و
 هانسي اليفبادا يازديلار، يازي و اريديسا، نهن بويلاري او زامان يازيبا كنجيرمهدير؟
 عجب بو ايديعالارا موعتبر قايناق و ارميدير، يوخسا بونلار حكايه و داستانلاردا
 اويدورولان سوزلرديرمي؟

اسلام تاريخينه گوره كاغيذ موسلمانلار سمرقندي آلبقدان (م ۷۲۰) سونرا تانيديلار.
 سونرا م ۷۹۴ ده بغداددا قوردوقلاري كاغيذ فابريكاسيندا كتان خميري يئرینه پامبيغي
 ايشلتديلر و ۹- جو عصرده باشلاياراق كاغيذ اسلام اولكلرينده ياييلماغا باشلادي. آنجاق
 ۱۲- جي عصرده ايسپانيادا (آندولوسدا) كاغيذ فابريكاسي برپا اولونوب، غربي اوروپايا
 كاغيذ ياييلماغا باشلادي، حال بوكي شرقي اوروپا، كاغيذ شامداكي فابريكادان تامين
 انديردي. بوندان علاوه كاغيذ سوزو فارسجادير و غرب توركلرينين ديلينه موسلمان
 اولاندان سونرا گيرميشدير. اورتا آسيا توركلري (چين واسيطهسيله) كاغيذ موسلمانلاردان
 داھا اول تاپيب قايرميشلار. و مكتوب سوزونه بيتيك دنميشلر.

دده قورقود دېلېنده چوخلو عرب و فارس سوژلري واردير. بو دا دده قورقود اوغوزلاري نين مومسلان اولدوغونو گوسترير، چونكي توركلر مومسلان اولماقدان اونجه ديللرينده نه عربجه، نهده فارسجا سوژلر اولماميشدير. بونا گوتورک ابيدپلري و شامان، ماني، بو دا ديللريني قبول ائتميش اوغور ابيدپلريني دليل گوستره بيليرک.

ايسلاميتي قبول ائتيكدن بير عصر سوئرا، ۱۰- جو عصرده يازيلميش قوتادغو بيلگي شعر کتابيندا دده قورقود دان داها آز عربجه- فارسجا سوژلر واردير.

بير چوخ مولنفلر (بيچورني کيمي) اوغوزخانين متهخان (هون) ايله عئيني شخص اولدوغونو قبول ائديرلر و حتا بوندان بنله نتيجه آماق ايسته بيلرلر:

«اوغوز خان سوئرالار اساطيرلشديريلميش، داها سوئرا ايسلاملاشديريلميش رئال تاريخي شخصيت، بير خالقين اپونيميدير، ايسلاميتدن و حتا ميلاددان بير نجه عصر قاباق ياشاميشدير و اون آسيا و قافقاز لا و موشخص اولراق آذربايجانلا باغليدير.»

بيز هونلارين تاريخيندن (چين قايناقلاري و سايره) بيليرک كي، هون ايمپراتورو متهخانين و هونلارين مرکزي بوگونکو موغولستاندا، اورخون- سلنگا چايلاري اطرافي و اوتوکن بولگهسي اولموشدور. متهخان ۲۰۹ ايل ميلاددان قاباق آتاسي تومن و يا تومن خانين يئرینه کچميش، ۱۷۴ ايل ميلاددان اول اولموشدور. متهخان چينين شيمالييني آلدی و بير چيني شاهزاداسي ايله ائولندي و بايکال گولوندن ايرتيش چاينادک بوتون گونئي سيبيري بوزقيرلاريني آليب، او زمانكي تورک ائللرينين هاميسيني اور باير اغي آلتينا توپلادي. گورونوركي، متهخان اوغوز خانلا عئيني آدم اولسا دا، بير باشا آذربايجانلا يوخ. اورتا آسيا ايله باغليدير. هم ده او زمان آذربايجان متهخانا يوخ، اشکانيلر ايمپراتورلوغونا تابع ايدي.

دده قورقود بويلاريني نين دېلېنه گلنجه، داها اولده سويله ديگيميز کيمي، موقديمه دن بحث ائتميرک، چونكي اکثر مولنفلرين فيکرينه گوره موقديمه سوئرادان، ۱۵- جي عصرين سوئو و يا ۱۶- جي عصرين اولينده يازيلميشدير. بويلارين ديلي بوتون تورک ديللريندن (و يا لهجلریندن) چوخ آذربايجان تورکجه سينه ياخيندير و باتي اوغوز ديليدير و کيتابدا کچن حاديهلرين بيلرلريني ده گوز اونونده توتارساق، اوغوزخانين داها آذري و آنادولو ديل و يا لهجلرينه ايريلمادان اونجه كي دوره عاييددير. بو فيکري تورکيه قورقودشوناسلاري يعني محرم ارگين، اورخان شاييق و ديگرلري ده قبول ائدير. بويلارين منتي بو ايديعاني ثبوت ائدير. تورک ديللري و يا لهجلريني از- چوخ بيلن هر کس دده قورقود بويلاريني اوخوسا، ايستر- ايستمز بو فيکري قبول ائدمک.

دده قورقودون ديلي بوگونکو ديليميزه او قدر ياخيندير كي، ديليميزده اوخوما- يازما بيلن هر آذري، متنين چوخونو راحتجا باشا دوشه بيلر.

اما متنده آنادولو تورکجه سينه عاييد سوژلر، سوژ بيلرلشمه لري قرامر خوصوصيتلري و جومله لر ده واردير. هم ده بولدور. من بو خوصوصدا باکيدا ۱۹۹۹- جو ايلده کچيريلن

دده قور قود قورولتاييندا بير بيلديري سونديو غوم اوچون¹ بور ادا بير نچه نومونه وئرمگه كيفاييت اندمگم.

آلان (مئيدان)، آيا (الين ايچي)، بنيز (ياناق)، بوچوك (ياري)، بولوشماق (گوروشمك)، بينار - بينار (بولاق، چشمه)، بونالدي (باشي دوندو)، آغليني ايتيردي، بيك (بالا، گيله)، چينلار (سييرير - قولاق)، دنرايديم (دئيرديم)، دويون (توي)، اوت (بلي)، نسنه (شئي)، بير دورلو (بير تهر)، اوبارماق (تحريك، تنبيه)، سولوماق (نفس چكمك)، فيرلادي (اتلادي، سورعتله چيخدي)، گاوور (كافير، غنير موسليم)، قاوغا (ساواش)، يارين (صباح)، گوربوز (گوجلو)، اوکچه (دابان)، گوملك (كويك)، سوچ (گوناه)، هيرسز (اوغرو)، اولين (گون اورتا)، اولوق (بود)، كدي (بيشيك) و سايره...

من بو سوزلردن يوز داناسيني تثبيت انديب، بيلديريمده نقل ائتميشديم. قرامر خصوصيتلريندن اسكي انا دولو توركجه سينه ياخين اولماقلا ياناشي فعللرين صرفينده بوگونكو زامان اوچون (يور = yor) شكيلچيسي واردير، مثلاً نهر اولويور. عوموميتله يوورلاق (دوداقلانان) سس (او = u) حاكيمدير:

وئردوم، چاغيروب، آلتون، هيرسوز، ائيو... .

فارسجادان آليما «كي» (كه) واردير.

سوز بيرلشمه لري و ايفاده شكيللريندن نومونه لري:

۱- جي بويدان: سنون نهينه گرک. گنيكه آتار گيبي اولور، چيقسين بنوم گورور گوزوم، آتئين اوکجه لهدي (مهميز لهدي)، انا يازوق دگيل (منه حئييف دگيل). بو بويدا ۱۹ دانا بو چنشييد سوز بيرلشمه لري و ايفاده شكيللري واردير.

۲- جي بويدا: يوقموردور (بوخدور مو)، اولوموسون، دبيري مي سين، بومودور (اولوسن - مي...)، آلتون كوپه لو (فيتريل سيئر غالي)، ديگر بويلاردا دا بو تيب سوز بيرلشمه لري موجوددور.

جومله لردن نومونه: آلاه عشقينه قابويو آچ چيقاييم، نئدي.

سموزونو آلي قو، آروغونو قويو وئر، نئدي (كوكونو آل، آريغيني قوي قالسين). آذري توركجه سينده «قو» و «وئر» يارديمچي فعل كي مي ايشلنمز، آل، قوي دنيلير. يوخاريدا گتيرديگيمز ميثاللار گوستيرير كي، دده قور قودون ديلينده آذري توركجه سي اولليكلريله بيرگه انا دولو توركجه سي نين خصوصيتلري ده واردير.

واختيله توركيه نين مشهور تاريخچيسي و «اوغوزلار» تاريخي نين موليفي رحمتليک دوستوم پروفيسور فاروق سومئر ده بير مقاله سينده «دده قور قود تگجه انا دولو توركلرينه

عائيددير»- دئيه يازديغي زامان من اونا اعتيراض ائتميشديم و او رحمتليک ده ايکينجي مقاله سينده فيکريني ايصلاح ائتميشدي.

ايندي ايسه بوئلارين ديلي و اونلارين ياشي بارده دوشونجهلريمي ايفاده ائتمک ايستهبيرم: بعضي موليفلر دده قورقود بوئلارين ديليني ايسلامدان اولکي دورميه، يعني ان آزي ۱۴۰۰-۱۳۰۰ ايل بوندان اوله، عاييد اولدوغونو قبول ائدير و متيندمکي عربجه- فارسجا سوزلرين آز اولدوغو و اونلارين دا کاتيپ طرفيندن علاوه ائيدلديگيني ايرلي سورورلر.

دده قورقودداکي عربجه- فارسجا سوزلر داها چوخ ديني- مذهبي و ايجتماعي سوزلر و بعضاً ده بديعي سوزلردير. بو سوزلري اوغوزلار مؤسلمان اولوب ايرانا گلديکدن سوئرا، يعني ايرانليلارلا علاقه ياراندقدان سوئرا مؤسلمانلاردان الميشلار. بو بارده رحمتليک پروفيسور دميرچي زاده آذربايجان ديلينين تاريخي کيتابيندا ماراqli ايضاحات وئرميشدير.

دده قورقود ديلينين ياشيني آشکارا چيخارتماق اوچون تانيدديغيميز اسکي تورک متنلريله بوگونکو ديليميزي ده نظرده توتاراق موقاييسه ائتمهميز لازيمدير.

بوگون اليميزده ان اسکي اوغوز متني يئني سئي و سوئرا اورخون کتبيهلردير. ان اسکي قبير داشي بارليق (وارليق) چايي نين کناريندا تاپيلميش و ميلادي ۶-۵ - جي عصرده ياشاميش بير اوغوز بيگينه عاييددير. بو قبير داشي اوزرينده بو سوزلر يئني سئي اليقباسيله حک ائيدلميشدير:

۱ - ار ارمي آتيم تاپديم ارمي.

۲ - اوزبيگن آلپ توران آلتی اوغوز بونداندا اوچ بيگيرمي (باشيمکا) آدير يلدیم.

۳ - بيگ اريکيمه سيزيمه آدير يلدیم.

بوگونکو تورکجهميزله:

۱ - ار ارمي آديمي تاپديم ارمي.

۲ - اوزبيگن آلپ توران آلتی اوغوز ائليمدن ۱۳ - ياشيندا آير يلدیم.

۳ - بيگليک قودر تيمدن، سيزدن آير يلدیم.

بوندان سوئرا اورخون کتبيهلري گلير. اورخون کتبيهلري نين ان اونمليلري تونيوقوق، کول تيگين و بيلگه خاقان قبير داشلاردير. بونلار داها اينکيشاف ائتميش اورخون اليقباسيله يازيلميش و ميلادي ۸- جي عصره عاييددير. ايندي ايسه کول تيگين کتبييه و يا آيدهسي نين متيندن بير پارچاسيني نومونه اوچون نقل ائديرک:

تتگري تگ تتگري ده بولموش تورک بيلگه كاغان بو اودكه اولورتوم. سايبيمين توکه-
تي انسیدگیل اولايو اينی بیگونوم, اوغلانیم, بیریکي اوغوشوم, بوندونوم, بیریه شاداپیت
بگلر, بیریا تارکات بویروک بگلر, اوتوز تاتار...

بوگونکو تورکجه میزله:

تانري کیمی گویده اولموش بیلگه خاقان بو زاماندا اوتوردوم, سوژومو تامامیله
(هامیسینی) انشیت, خصوصاً قارداش اوغلو, اوغلو, بوتون قوهوموم, میلیم, گونئیدمکی
شاداپیت بیگلری, قوزئیدمکی تارکات بویروق بگلری, اوتوز تاتار...

ایندي ایسه دده قورقوددان بعضی نثر و شعر نومونه لرینه فیکیر وئرک:

بابام آت سگیردیشیمه باقسین, قیوانسین, اوخ آتیشیما باقسین, گونسنین, قیلج چالیشیما,
باقسین سونیسین, دئر ایدي (دیرسه خان اوغلو بوغاج خان بوئو). و یا یومرو- یومرو
آغلادی, یانوق جیگریمی تاغلادی (سالور قازان بوئو).

و یا اول زاماندا بگلرین آقیشی آقیش, قارقیشی قارقیش ایدي (بامسی بئیرک بوئو).

و یا شعرلردن:

یوجهلردن یوجهسین,

کیمسه بیلمز نجهسین,

یا ورام یا ورامیام,

یا گلیم یا گلیمیم.

ایلک باخیشدا, دده قورقود متنیندن نقل ائتدیگیمیز متنلرین بوگونکو تورکجه میزله
عینی اولماسا دا, اونا چوخ یاخین اولدوغو معلوم اولور.

بو متنلرین دیل اوژوللیکلری قاشغارلی محمودون «دیوان- لغات التُرك» اثرینده ایضاح
ائتدیگی اوغوز تورکجه سیله اوژولاشیر. مثلاً اسکی تورکجه دمکی د= ی اولموش (آدریلدیم=
آیریلدیم), آبلاتیف شکیلچیسی (دان, دن) تشگول ائتمش: (بوندوندا= بوندان), (اریکیمه=
ارکیمدن), (سیزیمه= سیزدن), «ب» فونمی= «و» اولموش: (بارماق= وراماق) و یا
دوشموشدور: (بولموش= اولموش)... و بعضی سوژلرین تلفوظو دییشمیش و بوگونکو
شکلینی آلمیشدیر, مثلاً: (اولورتوم= اوتوردوم, تتگری= تانری, ساب= ساو, سوژ,
انسیدگیل= انشید, انشیدگیل). سوئرا سایي سیستمی نین دییشمسی و بوگونکو شکلینی آلماسی
(اوچ بیگیری= ۱۳) دیقت چکیجیدیر.

هم ده ديليميزه فارسجا، عربجه سوژلر گير ميشدير، مثلاً: جيگر، بابام و زامان كيمي. دده قورقودون ديليني اوغور متتريله ده موقاييسه ائتسك، اونلاردان داها يئني اولدوغو معلوم اولور.

اساساً دده قورقوددان نقل ائتديگيميز نثر و شعر پارچالاري قديم توركجه ايله موقاييسهده داها اينكيشاف انتميش و بديع شكليني آلميش ديل نومونهلريني گوسترير. بو دا دده قورقود ديليني گونوموزه داها ياخين اولدوغونا دليلدير.

من ديل خوصوصيتلريني نظرده توتاراق، بونلارين سون شكللريني ديليني ۱۰- ۱۱ - جي عصرده داها قديمه آپارا بيلميرم.

البته سلجوقلو اوغوزلاردان اول ده آذربايجاندا تورك ديليني ائللر و خاقلار ساكين اولموشلار. ساكالارين حاكم طبقه سيني و خاقانلاري افراسياني (آلپ ار تونقاني) تورك قبول ائتديگيميزه گوره، ميلاددان يئندي يوز ايل اول ده اينديكي يوردوموزدا تورك طايفالارينين ساكن اولدوقلاري معلوم اولور. ميلاددان سونرا هونلار، سايبرلر، كنگرلر، اون اوغور، سار اوغور، خزرلر، آغاجريلر (آغاج اريلر)، پئچنكلر و نهايت قئچاقلارلا اوغوزلار اورتا آسيادان داها چوخ خزرين شيماليندان گليب آذربايجاندا يئرلشميشلر (هرودوت، آباس كاتينا، موسي خورن و درر التيجان...). انجاق بو تورك ائللريني ديللري و يا لهجلري (قئچاق خاريچ) اوغوز توركجه سيندن اولدوقجا فرقلي اولموشدور.

اورخان شاييقين «ددم قورقود كيتابي» ندا قايناق كيمي گوسترديگي «جام- جم آئين» كيتابيندا اوغوز خانلاريندان تورك تمورون مأمون خليفه زامانيندا اوغوزلارين گورجوستانا و روما غزا ائتديكلرينه و اق قويونلو اوزون حسن آدينا يازيلميش اولان «كيتاب- ديار بكرية» نين بايندر بو يونون آذربايجاندا يئرلشمه سيني پئيغميريميز زامانينا قدر آپارديغينا و ها بنله بحر الانساب آدلي منقبهوي بير باشقا تاريخ ده داھي بايندير ليلارين آذربايجانا و دوغو آنا دولويا ياييلميش و اورادا يئرلشمه لريني عئني چاغلارا چيخارديغينا داير معلومات واردير (پرتو ناييلي بورتاوا).

قايناقلاري موعتبر قايناقلار كيمي قبول ائتسك، بايندير بو يونون (اوغوزون) پئيغمبر زامانيندان موسلمان اولماقلاريني قبول ائتمه ميز گركير. انجاق بو يلارين ديل خوصوصيتلري داها اوئجه دن ده سويله ديگيم كيمي اونلاري اونونجو عصرده قديمه آپارا بيلمير.

بورادا بير شئي ده علاوه ائتمه لي يم كي، بو يلارين سون شكلي آذربايجانا و آنا دولونون دوغو اوجونا عاييد اولدوغو حالدا اونلارين كوگو چوخ قديمه له، چوخ احتمالي توركلرين توركوستاندا ياشاديقلاري زامانلارا گنديب چيخير.

بورادا بير مسئله ده داھي اوتايديكي بعضي عاليملر يميزين فيكرييله راضيلاشا بيلميرم. من توركلرين آنا يوردلاريني اورتا آسيا، آلتاي داغلاري و قديم موغوليستان اراضي

بيليرم، غرب توركلريني ده موختليف زامانلاردا اورالاردان موهاجيرت انديب، اينديكي وطنلرينده يئرلشيب، يورد سالدیقلارينا اينانيرام. بو تکجه منيم فيکريم دگيل، بلکه ده دونيا تورکولوقلاري نين کلاسيکلشميش عقيدلر يدير.

مشهور آذري دده قورقودشوناس خ. کور اوغلونون دا يازديغي بونو گوستيرير. «۱۱- جي عصرين ايلک اون ايلليکلرينده آذربايجانا گلמים اوغوز کوتلهلري كيفايت درجهده کومپاكت يئرلي تورک ديللي اهالي ايله قارشيلاشديلار... گلملهلرين اوغوز قئيچاقلارين- اساس اعتباريله هون منشالي تورکلره، آرتيق آذربايجانين يئرلي اهاليسي اولموش تورکلره اتتيک ياخينليقلاري بير چوخ فاكتلارلا تصديقلير.»

اما بو مساله يالنيز تورکلره، هله غرب تورکلرينه مخصوص دگيل، آريالييلار (مدلر پارسلا، ارمنيلر) و بير چوخ ميلتلرين ده دورومو عنيديير. ارمنيلر ميلاددان ۶۰۰ يوز ايل اونجه بالکانلاردان آنا دولونون قوزئي دوغوسونا گليب يئرلشميشلر. او زمان آشوريلرين شيماليندا يئرلشديکلري اوچون آشوريلر اونلارا ارمني (ارمنيا) «شيمالداكي خالق» آديني وئرلشميشلر. اونلار بوگونکو وطنلرينه چوخ- چوخ سونرادان گليب يئرلشميشلر. حتا اونلارين پايتختي اولان ايروان شهري ده اوزون عصرلر موسلمان تورکلرين (آذربايجانليلارين) شهري اولموشدور^۱. اما بوگون ايروانين يئني ياراديلان ارمنيستانين پايتختي اولماغيي دونيا (حتا بيزلر) قبول ائتميشدير.

تورکيه تورکلري اورلرينين ده غورورلا اعتراف ائتميشلري کيمي، ۱۰۷۱- دن سونرا (مالازگرد مئيدان موچاربيه سيندن سونرا) آنا دولويا گيرميشلر و ايستانبولو ۱۴۵۳- ده بيزانس (شوقي روم) لاردان آلميشلار؛ اما بوگون هامی بيلير کي، بو اولکه تورکلرين يوردو، وطنيدير و آدي دا تورکيدير.

مقاله مين سونوندا دوشونجهلريمين يئکونلاريني بنله ايفاده ائديرم:

دده قورقود داستانلاري اوغوزلارين ميبلي داستانلاري و ان قيمتلي ميبلي- ادبي آبيدلر يدير. داستانلار غربي آذربايجان (اوتاي- بوئاي) و تورکيه نين شوقي اوچوندا باش وئرن حاديه لرله سون شکليني آلميشدير. داستانلارين ديلي اوغوز تورکجه سي اولماقلا ياناشي بوگونکو آذربايجان تورکجه سينه داها ياخيندير. يئر آدلاري و ديل خوصوصيتلريني ده ديقت- نظره آلساق، داستانلارين سون شکیللرينين مين ايلي کئچمه ديگي قناعتينديم.

پروپشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی